

Musiken i kyrkohandboksförslaget

ANNA MARIA BÖCKERMAN

Jag vill börja den här recensionen med att positionera mig själv och min uppgift. Jag är till yrket kyrkomusiker och arbetar i en svenskspråkig församling i Helsingfors, Finland. Mitt perspektiv på de böcker jag fått att recensera är alltså ”utifrån”. Jag har läst och spelat igenom materialet, men inte firat gudstjänst med det. Jag ser på materialet genom kyrkomusikerns glasögon, dvs. jag reagerar främst på sådant som berör allmänna eller musikaliska frågor, inte så mycket på det strikt teologiska eller på språkliga detaljer. Eftersom utrymmet är begränsat, går jag inte heller in på detaljer i musikserierna. Det material som tagits över från nu i kraft varande kyrkohandbok (1986), alltså musikserie A, har dessutom Mattias Lundberg omsorgsfullt gått igenom i sin artikel i *Hymnologi* nr 3–4, november 2013.

Musik är viktigt för dagens människor. Det ser och hör vi över allt i samhället där vi rör oss. Musiken påverkar oss och vi människor känner att vi kan uttrycka oss genom musiken. Så har det varit mycket länge i människans historia och så har det varit oavsett kulturell tillhörighet. Martin Luther menade att musiken är en Guds gåva till sin skapelse – att musiken är en del av skapelsen.¹ Anders Ekenberg, som bland många andra har skrivit om musik och gudstjänst, menar att sång och musik djupt hör samman med människans väsen och att det är därför den används i kyrkan och i gudstjänsten.²

Ekenberg skriver om musikens uppgift i sin bok *Det klingande sakramentet*:

---

1 Luther, ”Praefatio zu den Symphoniae iucundae”.

2 Ekenberg 1984, s. 12.

Gudstjänsten firas av människor och gör därför bruk av mänskliga uttrycksformer. Dessa former, dessa ”tecken”, är i sig själv mångtydiga. Men inställda i det helhetssammanhang som gudstjänsten utgör – och där Ordet och orden spelar en avgörande roll – får de en speciell inriktning: de används som tecken på och som kärll för det heliga som är gudstjänstens djupaste innehåll. Deras uppgift är att låta oss se det osynliga, höra det ohörbara, röra vid och smaka det ouppnåeliga; de skall visa hän utöver sig själva, inte till vad som helst utan till det mysterium i vilket vi tror att världens mening och mål finns inneslutna.³

Ekenberg ger alltså musiken en oerhört stor uppgift i gudstjänsten. Han menar att musiken som tecken kan låta oss människor få en aning om mysteriet och ytterst därmed Gud. Tecknen präglas av mångfald; de bär bl.a. en kontaktfunktion, en bekräftande och bejakande funktion, en kritisk funktion och en gemenskapsfunktion. I sig själv gör musiken inte detta, men i gudstjänsthelheten får musiken förmågan tillsammans med övriga tecken. Den blir då ett ”klingande sakrament”, ett tecken på det heliga.⁴

I diskussionen om musiken och gudstjänsten kommer också diskussionen om estetiska värden in. Är musikens funktion att försköna, och är detta något ytligt som går emot innehållet i gudstjänsten? Oskar Söhngen intresserade sig på 1930-talet för förhållandet mellan estetiken och liturgisk praxis.⁵ Han menade att estetiken är en självklarhet för all konst på samma sätt som logiken är för predikan. Där det estetiska inte finns i gudstjänsten, blir inte församlingen uppbyggd. Skönhetsvärdet i musiken eller i annan konst som används i gudstjänsten skall således inte förringas, för det är en del av församlingens uppbyggelse, en sida av tecknen på det heliga.

I inledningen till *Kyrkohandbok för svenska kyrkan del I, förslag* (härefter HBF) konstateras följande om kyrkomusiken:

---

³ Ekenberg 1984, s. 104 f.

⁴ Ekenberg 1984, s. 104–106.

⁵ Söhngen 1932.

Musiken förstärker gudstjänstens skeende. Den församlingsgemensamma psalmsången har en stark ställning i Svenska kyrkans gudstjänsttradition. Körsång och instrumentalmusik stödjer församlingssången och fördjupar gudstjänstens tema på ett annat sätt än det talade ordet förmår.⁶

Vilken funktion ger detta musiken i gudstjänsten? ”Förstärker” och ”fördjupar” är visserligen bra egenskaper, men dessa ger ännu inte musiken någon egentlig roll i gudstjänsten. Att psalmsången har en stark ställning i gudstjänsttraditionen är också fint, men inte heller det uttrycker något om musikens uppgift i gudstjänsten.

Man kan leta vidare i förklaringsdelen. I *Kyrkohandbok för svenska kyrkan del I, förklaringar* (härefter HBFf) finns en underrubrik – *Musikaliska överväganden*. Här kan man läsa:

Musiken är en betydelsefull del av gudstjänsten. Musiken förstärker gudstjänstens skeende, kan bära det kristna budskapet och möta människans tro och liv. Genom tonerna uttrycks trons många aspekter och människans gudstilltal, som gudstjänstens kristusrop, lovsång och bön.⁷

Här blir vi en liten smula mer upplysta; musiken kan bära budskapet – skall jag tolka det som en ansats till att uttrycka att musiken kan ha sakramental drag? Och sedan om människans gudstilltal – här tillskrivs tonerna i mässmusiken sakrifiella drag.

Gudstjänsten beskrivs ofta (bl.a. i kyrkoordningen) som ett möte mellan människan och Gud.⁸ Gud kommer till församlingen i Ord och sakrament och församlingen svarar med lovsång och tillbedjan. Vi har två riktningar, den sakramental – Gud till människa, och den sakrifiella – människa till Gud. Den sista meningen i ovanstående citat betonar den sakrifiella delen, att människan vänder sig till Gud med musikens hjälp. Motsvarande tankar har jag hittat även på andra ställen i förklaringarna.

Jag har försökt leta efter uttalanden om musikens sakramental

---

⁶ HBF, s. 9.

⁷ HBFf, s. 36.

⁸ *Kyrkoordning för Svenska kyrkan*, 17 kap. § 1.

funktion, men funnit ytterst lite. I förklaringsdelen (HBFf, s. 112) finns en passus som tillskriver musiken en förkunnande möjlighet i samband med konfirmationsgudstjänstens predikan. Om konst med sakramental karaktär finns ett tydligt uttalande, men det omfattar inte musiken; där (HBFf, s. 57) står att: ”Arkitektur, textilier, målningar och skulpturer uttrycker evangelium. Dessa uttrycksformer förmedlar budskap och kunskap på ett annat sätt än ord gör och hjälper människor att närma sig det ogripbara”.

Vad uttrycker då gudstjänstmusiken enligt det nya handboksförslaget? I HBFf inleds underkapitlet *Musiken i gudstjänsten* på följande vis:

Musiken är en betydelsefull del av gudstjänsten. [...] Genom musiken uttrycks kyrkans tradition och spiritualitet och samhörighet skapas med tidigare generationer och med kristna i hela världen. Musiken ger särskild möjlighet till delaktighet.

Musiken får således i första hand uppgiften som traditionsbärare och gemenskapsskapare. Dessa egenskaper är utmärkta, men de räcker inte.

Efter genomläsningen av gudstjänstmaterialet, så berör min första kritiska fråga inte det jag läst, utan snarare det jag inte har fått läsa. Jag uppfattar det så, att man i handboksförslaget menar att musiken i gudstjänsten är viktig, men man förklarar inte varför. Man har inte gått in på musikens funktion i gudstjänsten, i synnerhet inte ur ett musikteologiskt perspektiv. Det är synd eftersom det finns utmärkt svensk litteratur i ämnet. Om man inte som utgångspunkt funderar på musikens plats, mening och uttryck i gudstjänsten, är det svårt att precisera vilka de nya behoven som ligger till grund för förnyelsearbetet är. Man utgår lätt från antaganden och då kanske slutresultatet inte blir det mest optimala. Om jag har förstått saken rätt, så var det från början inte meningen att handboksförslaget skulle omfatta en så stor revidering av gudstjänstmusiken som nu föreligger. Kanske detta är orsaken till avsaknaden av reflexion kring musikens teologi.

Efter denna mer allmänna inledning om musikens plats skulle jag vilja gå in på några konkreta frågor. Jag har i min läsning kunnat konstatera att vissa begrepp bildar par. Jag använder inte dessa be-

greppspar för att ställa innehållet i dem mot varandra, utan jag tar upp dem för att ge struktur åt mina tankar.

Gemensam rit – lokal variationsrikedom. Det framgår i HBFf (s. 18–19) att Torbjörn Axner utfört enkätundersökningar (1996 och 2009) som visat att 1986 års gudstjänstordningar använts friare än vad handbokens reglering avsett. Man har alltså ute i församlingarna arbetat med gudstjänsterna och kommit till andra resultat än vad handboken stipulerat. Är detta bra eller mindre bra? Om ett sådant arbete görs med kunskap och värnande om traditionen och i ett församlingsengagerande syfte, borde det väl inte vara omöjligt? Men antagligen var inte detta frågan, utan den handlar om handbokens auktoritet. Handboken är ett styrdokument, får man avvika? Det framgår inte av texten ifall man med det nya förslaget försöker hinna ifatt en praxis som redan existerar, eller om det nya förslaget innebär ett försök till att återställa ordningen. Åtminstone verkar det som om det önskas att när ett nytt förslag väl godkänts, så skall man hålla sig till det. Då är det viktigt med detaljerna i innehållet, inte minst med de musikaliska.

Ekumeniskt gemensamt igenkännbara – lokal anpassning i den egna kyrkotraditionen. Detta är ett annat begreppspar som kommer nära det föregående. Man strävar till en gudstjänst som lyfter fram ett gemensamt grundskeende med huvuddelarna Samling, Ordet, Måltiden och Sändning. Man betonar att ekumeniska strävanden innebär att ”lyssna in andra kyrkors berättelse om sig själva och sin gudstjänst [...] och hitta uttryck för att tydliggöra och fördjupa den egna identiteten”.⁹ Man strävar efter en balans. Angående det musikaliska uttrycket kan man fråga sig hur detta kommer fram. I de gregorianska serierna i Handboken från 1986 kan man väl konstatera att dessa perspektiv förenas. Hur är det med de nya mässerierna? Gäller frågan bara formmässiga ting som ordningen eller också t.ex. det textmässiga innehållet?

Klingande musik – noter. Musik har gemensamt med bl.a. dans, drama och poesi att den existerar i tiden. Varje gång musiken klingar så är klangen annorlunda än tidigare gånger den klingat. Det är musikens väsen, och dess styrka. Det att den blir olika är inte något man skall

---

⁹ HBFf, s. 31.

vara orolig för, utan se som en möjlighet. I musiken finns alltid ett mått av improvisation. I gudstjänsten måste det vara så, för en gudstjänst är ett levande möte, inte ett skeende för sakens skull. I våra tider lär man sig musiken via en notbild (eller på det gamla sättet: genom att lyssna). En notbild garanterar dock inte att den klingande dräkten blir lika, bara liknande. I vissa fall finns det inte ens orsak att sträva till exakthet, därför att det är mot musikens mening. Här tänker många säkert på musikstilar som jazz eller gospel. Jag tänkte gregoriansk recitation som exempel. När man sjunger delar i musikserie A, så är det ofta texten och dess betoningar som avgör rytmen. Om man vill ackompanjera sången, så är det lättast för organisten/instrumentalisterna att bara lyssna och lägga ackorden under. Det blir inte tydligare för att man i notbilden sätter ut åttondelsnoter på textens olika stavelser, det blir stolpigare. Nu ser notbilden väldigt blandad ut. Varför inte hålla recitationstoner med fri rytm genomgående?

Orgel – övriga instrument. Jag har försökt leta efter kommentarer i musikvolymen som skulle klargöra om det är meningen att musikern/musikerna skall spela efter de satser som står i boken. I förklaringsdelen tar man upprepade gånger upp frågan om instrumentbesättningen i gudstjänsterna. Det påpekas att den musikaliska stilen skall vidgas och att mässmusik från andra musikaliska genrer skall klinga i kyrkan. Man vill inte förutbestämma vilka instrument som skall spela gudstjänstmusiken. Men när det kommer an på notbilden har man ändå gjort det, åtminstone har man gjort ramarna ganska snäva. Jag vet inte hur det är i Sverige på den här punkten, men om man sätter en fyrstämmig koralsats (eller utskrivna stämsats) framför bandmusiker i Finland, så tittar de förvånat och undrar vad de förväntas göra. De behöver en (enstämmig) melodi med ackord. Ser man i slutet på HBF så finns melodierna men inga ackord. Ser man i musikvolymen finns ackord på musikserie E, därtill på några delar av serierna C och D, men inte på annat. Hur har man tänkt att musiker från andra genrer skall läsa ut musikserierna och bidra med en klingande dräkt på musiken som är genretrogen och bra? Och omvänt är det precis samma sak med orgeln. Man måste hitta orgelsatser som gör att orgeln klingar så skönt som möjligt i de olika musikserierna. Det blir lätt halvvägs åt båda hållen och frågan är om församlingen blir uppbyggd av det.

Psalmsång – andra andliga sånger. I HBFf betonas psalmboken och församlingspsalmerna som mycket viktiga i den svenska gudstjänsten. De beskrivs som traditionsbärande och de ger möjlighet till delaktighet. Tillsammans med Bibeln, Kyrkohandboken, Den svenska evangelieboken och En liten bönbok är Den svenska psalmboken godkänd av kyrkomötet och reglerar därför gudstjänstfirandet i Svenska kyrkan.¹⁰ Vidare sägs i förklaringsdelen att psalmerna är så viktiga att de är en av de omistliga ingredienserna vid varje gudstjänst, dit alla kyrkliga handlingar också hör (för psalmsångens vidkommande, undantag: bikt). På sidan 65 i HBFf står att Den svenska psalmboken skall användas vid huvudgudstjänst. Men om förrättande präst och musiker är ense, kan psalmerna bytas ut mot andra sånger. På sidan 64 står att en huvudgudstjänst också kan förrättas av lekman. På grund av ovanstående frågar jag följande: är det så att psalmer kan bytas ut mot andra sånger endast om den förrättande personen är präst, inte om han/hon är lekman? Hur är det med tillägg som inte godkänts av kyrkomötet, exempelvis Verbumbillägg och Psalmer i 90-talet eller Psalmer i 2000-talet, räknas de in som likvärdiga då kyrkohandboken ger sina instruktioner eller är det ur dessa man skall finna de ersättande sångerna som inte är psalmer?

Frihet – fasthet. Jag arbetar själv i Borgå stift i Finland, och vi har en egen finlandssvensk kyrkohandbok som är uppbyggd på liknande sätt som det svenska kyrkohandboksförslaget, dvs. det har tre gregorianska mässorier 1a, 1b och 1c och därtill kommer mässmusik som är nykomponerad. Då handboken togs i bruk prisades de nya variationsmöjligheterna. Än så länge har vi inte data på hur det har gått – men jag kan ge en kvalificerad gissning på basen av det jag vet om gudstjänstlivet på finlandssvenskt håll. Rikskyrkan fick mer variationsmöjlighet och församlingarna på lokalplanet fick mindre variation. I praktiken blev det så, att när församlingen lärt sig en av de nya mässorierna så behöll man den utan att variera enligt kyrkoåret. Ett sådant bruk tillåter ju handboken också. Man får variera men man måste inte. Frågan är alltså om friheten ger det man hoppas på eller om en delvis reglering t.ex. angående kyrkoårets varierande tider ändå vore väl. Ett annat ting som

---

¹⁰ HBF, s. 9.

jag har tillgång till, som inte finns i det svenska förslaget, är en fastslagen text för de olika mässpartierna som kyrkomusikerna får arbeta med lokalt. I min församling har detta varit till stor glädje och nytta. Man värnar om enheten via texten men ger också lokalförsamlingen kreativa möjligheter. Med dagens tekniska möjligheter är det inte så svårt att samla in fungerande alster som på detta vis föds och den vägen låta skaparglädjen sprida sig. Texterna kan ge lokalförsamlingen en känsla av gemenskap och musikerna utmaningar. Man är dessutom inte bunden till vissa stilmässiga uttryck, åtminstone på det musikaliska planet.

Jag har ovan försökt ta fasta på några ting som kanske kunde vara bra att hålla i minnet då arbetet med kyrkohandboken fortsätter. Praktiska, inte för svårgripbara ting. Det finns ännu annat som skulle kräva mer tanke och reflexion, t.ex. huruvida de intentioner med arbetet som står beskrivna i HBFf verkligen kommer fram i gudstjänsten då den i praktiken utförs. Hur är det med församlingens roll – ökar känslan av delaktighet i och med förslaget jämfört med nuvarande praxis (baserad på handboken från år 1986)? Sett ur den sjungande församlingens perspektiv är jag inte helt säker på det. Men sådana frågor får man säkert besvarade genom inkommen respons från de församlingar där materialet prövats.

Jag önskar alla som arbetar med handboksförnyelsen krafter och uthållighet. Att revidera böcker som är en länk i en så lång historisk kedja, har så stort värde och är ett arbetsredskap för så många kräver sin tid.

Litteratur

- Ekenberg, Anders, 1984, *Det klingande sakramentet. Om musiken i gudstjänsten*. Älvsjö: Verbum förlag.
- HBF = *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, Del I. Förslag*, 2012 (Svenska kyrkans utredningar, 2012:2). Uppsala: Svenska kyrkan.
- HBFF = *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan, Del I. Förklaringar till förslag*, 2012 (Svenska kyrkans utredningar 2012: 2). Uppsala: Svenska kyrkan.
- Kyrkoordning för Svenska kyrkan med angränsande lagstiftning*, 2014. Stockholm: Verbum.
- Luther, Martin, "Praefatio zu den Symphoniae iucundae". *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*, 1883–2009, bd 50, s. 368–374. Weimar.
- Söhngen, Oskar, 1932, "Kirche und zeitgenössische Kirchenmusik". *Musik und Kirche* 4, s. 193–222. [Omtryckt i id., *Die Wiedergeburt der Kirchenmusik. Wandlungen und Entscheidungen*, 1953, s. 12ff. Kassel & Basel: Bärenreiter.]